

ПЕДАГОГІЧНА СИСТЕМА ЯК ЧИННИК ФОРМУВАННЯ Й РОЗВИТКУ ОСОБИСТОСТІ

Проаналізовано погляди на сутність понять «педагогічна система», «виховна система», охарактеризовано структурні компоненти цих систем у контексті різних наукових підходів; розглянуто особливості впливу педагогічних і виховних систем на формування й розвиток особистості.

Ключові слова: *виховна система, педагогічна система, структурні компоненти, формування й розвиток особистості.*

Характерними ознаками сучасного швидкоплинного світу є дві взаємопов'язані тенденції – інтеграція та диференціація, прояв яких зумовлює виникнення різних суперечностей. З одного боку, спостерігається руйнування цілісних утворень, а з іншого, – розрізнені явища, процеси інтегруються в цілісні глобальні явища, різноманітні системи. Ці тенденції притаманні й педагогічній дійсності, у межах і під впливом якої формується і розвивається особистість. Саме освіта є тією ключовою сферою, від якої залежить формування особистості вільної людини, яка живе у вільному демократичному суспільстві, здатна самостійно і свідомо вибудовувати своє життя на засадах загальнолюдських цінностей з урахуванням традицій свого народу, його культури, менталітету і звичаїв, одвічних понять соціальної відповідальності, усвідомлення особистісної і громадської значущості високої професійної компетентності.

Об'єктивна єдність цих властивостей і необхідність запровадження відповідних практико-орієнтованих освітніх технологій зумовлює виникнення педагогічних систем різного порядку, які, привертаючи увагу науковців і практиків, спричинюють численні дискусії щодо їх доцільності або, навпаки, неправомірності. Пошуки відповіді на ці запитання актуалізують необхідність визначення сутності самого поняття «педагогічна система» та однієї з його модифікацій, насамперед такої, як «виховна система».

Системне світорозуміння, прагнення до цілісного вивчення того чи іншого феномену – одна з принципових позицій філософів та вчених як дореволюційного, так і радянського періодів (В. І. Вернадський, М. Ф. Федоров, О. О. Богданов, П. А. Флоренський, Л. С. Виготський), що стало передумовою становлення поглядів на педагогічний процес як такий, що має системний характер (П. Ф. Каптерев, М. А. Данілов).

Однак, ці тенденції не співвідносилися з якимсь конкретним підходом; вони становили своєрідне світовідчуття, яке задавало і масштаб, і глибину, і контекст досліджень, але не набувало оформлення в когнітивних принципах, визначеному порядку досліджуваних процедур, конкретних термінах. Тому складна взаємодія загальнонаукових тенденцій, соціокультурного фону, глибокі системологічні традиції вітчизняної педагогіки й ті процеси, які проходили в педагогічній науці і практиці, зумовили звернення педагогіки до системного підходу (С. І. Архангельський, В. П. Безпалько, М. А. Данілов, В. І. Загв'язинський, Ф. Ф. Корольов, В. В. Краєвський, Н. В. Кузьміна, А. Т. Куракін, Л. І. Новікова).

На нашу думку, фундаментальні основи системного підходу допоможуть здійснити не тільки структурно-компонентний аналіз однієї з різновидів соціальних систем – педагогічної системи, а й послідовно врахувати та використати в процесі пізнання і практичної діяльності вимогу системності. Ця вимога виражена в тому, що об'єкт пізнання має розглядатися як система – цілісний феномен, елементи якого перебувають в органічному поєднанні й взаємозалежності. Разом з тим, методологічні принципи, на яких ґрунтується дана вимога, забезпечують системне розуміння об'єкту пізнання, що також застосовується в органічному взаємозв'язку та взаємозалежності.

Мета статті – на основі аналізу наукових джерел розкрити сутність понять «педагогічна система» і «виховна система» як чинників формування і розвитку зростаючої особистості.

Звернення до наукової літератури засвідчує, що на початку ХХ ст. поняття «система» використовувалося для позначення гармонійної,

нерозривної єдності, яка цілісно взаємодіє із середовищем (В. П. Вахтеров, К. В. Вензель, П. Ф. Каптерев).

У наступні роки інтерес до розкриття сутності цього терміну зростає. І хоча більшість авторів визначають його через різні характеристики, у запропонованих ними підходах можна виявити й дещо спільне.

Найбільш відомим з-поміж цих підходів є запропонований Л. фон Берталанфі, згідно з яким система розглядається як єдність, комплекс взаємодіючих компонентів [2, с. 29].

Науковці С. А. Саркісян і Л. В. Голованов відзначають, що система – це не тільки сукупність великої кількості одиниць, де кожна одиниця підпорядковується законам причинно-наслідкових зв'язків, а й єдність відношень і зв'язків окремих частин, котрі зумовлюють виконання безпосередньої складної функції, яка й можлива лише завдяки структурі з великої кількості взаємопов'язаних і взаємодіючих один з одним елементів [6, с. 10].

Отже, у наведених визначеннях основною ознакою системи постає єдність взаємопов'язаних компонентів, відношень, зв'язків, які мають інтегративні властивості й забезпечують оптимальне виконання певної складної функції.

Сьогодні системний підхід у педагогіці – це напрям, який досліджує сутність і закономірності виховання й навчання особистості як єдину систему педагогічного процесу, комплекс взаємозалежних заходів щодо формування її світогляду, системи понять основ наук, системного мислення, спроможності вирішувати поставлені задачі, підвищуючи ефективність свого функціонування [13, с. 71].

У педагогічній теорії і практиці відомо багато дефініцій поняття «педагогічна система». Однак, його змістові тлумачення часто мають суттєві відмінності. Нерідко це поняття персоніфікується й використовується для характеристики наукової та практичної діяльності відомих педагогів (педагогічна система Я. А. Коменського, А. С. Макаренка, М. Монтессорі, В. А. Сухомлинського, К. Д. Ушинського та ін.).

Поняття «педагогічна система» також вживають для позначення й

характеристики вертикального зрізу педагогічної діяльності будь-якого рівня освіти (педагогічна система загальноосвітньої школи, професійно-технічних закладів, вищих навчальних закладів). Доволі часто таким поняттям користуються і при співвіднесенні з освітньою системою діяльності навчального закладу і навіть з практичною роботою (новаторською або й ні) вчителя, викладача тощо [4, с. 54].

Як штучна, в силу об'єктивних законів розвитку суспільства спеціально організована, педагогічна система перебуває під постійним його «контролем», тобто тієї соціальної системи, складовою якої вона є. Зміни педагогічної системи, її перебудова зумовлюються цілями, яких прагне досягти за її допомогою суспільство (наприклад, зміцнення матеріальної бази навчального закладу, вдосконалення змісту освіти, підвищення матеріального становища вчителя й ін.).

Відповідно до енциклопедичного визначення, поняття «педагогічна система» тлумачиться як полісистемне утворення (цілісність), що складається з багатьох взаємодіючих і взаємодоповнюючих частин. У широкому розумінні педагогічна система – це, по-перше, об'єднання учасників педагогічного процесу, в якому висувається педагогічна мета і розв'язуються педагогічні задачі; по-друге, об'єднання учасників педагогічного процесу, де їхня діяльність (пізнавальна, навчальна, трудова, моральна, суспільно-політична, художньо-естетична, ігрова та ін.) є джерелом педагогічної мети і засобом її досягнення одночасно. У вузькому розумінні, педагогічна система – це:

1) впорядкована кількість взаємопов'язаних компонентів, котрі утворюють єдине ціле і підпорядковані цілі навчання і виховання;

2) соціально-зумовлена цілісність учасників педагогічного процесу з їх матеріальними й духовними цінностями, які взаємодіють на основі співробітництва між собою та з навколишнім середовищем, спрямована на формування і розвиток особистості.

Структура кожної педагогічної системи складається із взаємопов'язаної сукупності інваріантних елементів: учнів (кого необхідно вчити); мети

навчання (для чого, з якою метою навчати); змісту навчання (чому навчати); дидактичних процесів; учителів (чи технічних засобів навчання); організаційних форм навчання [5, с. 649–650].

На наш погляд, доцільніше апелювати до більш широкого поняття «педагогічна система», яке включає не тільки педагогічний, а й соціально-культурний зміст, що підкреслює значущість цієї системи для розвитку соціуму та реалізації особистісно-творчої функції людини.

Педагогічною системою також називають будь-яке об'єднання людей, в якому висуваються педагогічні цілі, вирішуються педагогічні завдання, й діяльність якого постає водночас і джерелом педагогічних цілей, і засобом їх досягнення [12, с. 35].

Згідно з позицією Б. С. Гершунського, апелювати до поняття «педагогічна система» доцільно для «загальної характеристики та критеріальної, теоретичної інтегративної оцінки навчально-виховної, науково-педагогічної та управлінської діяльності у відповідних соціальних умовах, тобто на рівні всього суспільства, соціуму». Тільки за такого підходу, на його переконання, поняттю «педагогічна система» можна надати «вартість цього глобального поняття не лише суто педагогічний, а й соціально-культурний зміст, який наголошує на першочерговій значущості цієї системи для розвитку соціуму, для реалізації його важливої особистісно-створювальної функції» [4, с. 54].

Як і будь-яка складна система, педагогічна система має структурні та функціональні компоненти, а також системоутворюючий фактор.

Структурні компоненти – це основні базові характеристики педагогічних систем, сукупність яких утворює ці системи й відрізняє їх від усіх інших (не педагогічних) систем. До таких компонентів Н. В. Кузьміна включає мету, навчальну інформацію (зміст), засоби педагогічної комунікації, педагогів та учнів, стверджуючи, що ці компоненти є необхідними й достатніми для створення педагогічної системи. При виключенні будь-якого з них – немає і системи [6, с. 11–13].

Після, системоутворюючим фактором мається на увазі явище, стан або

предмет, спроможні об'єднати у цілісну єдність компоненти системи, стимулюючи їх цілісний дієвий прояв і зберігаючи при цьому безпосередню й необхідну частку свободи кожного з них [1, с. 129]. Таким фактором може бути один з елементів системи або специфічні для даної системи зв'язки. Поняття «виховна система» ввійшло у педагогіку в середині 70-х рр. ХХ ст. і сприймалося спочатку лише в розумінні «виховної системи школи», де різновіковий аспект був позначений переважно через взаємодію системи з сім'єю та соціальним середовищем. У подальшому набуває визнання думка про багатоманітність виховних систем найрізноманітніших типів, їх послідовне ускладнення й виникнення нових виховних систем. Сьогодні можна зустріти багатозначне тлумачення поняття «виховна система». Ця багатозначність пов'язана з тим, що виховна система розглядається сучасною наукою водночас і як педагогічна категорія, і як феномен педагогічної практики. Багатозначність змісту терміну засвідчує, що виховання існує як процес, і як породжуючи його виховні системи, що суттєво ускладнює розвиток теоретичних уявлень, усвідомлення сутності даного педагогічного явища.

Традиційно виховна система розглядається як будь-яка педагогічна система, структура якої містить взаємопов'язану сукупність стійких компонентів (системно-цільовий підхід). В. П. Беспалько основними її компонентами називає: учнів; цілі виховання (загальні й часткові); зміст виховання; процеси виховання (власне навчання і навчання); організаційні форми виховної роботи [3, с. 6–7].

Розглядаючи виховні системи шкіл різного виду культурно-орієнтованої діяльності (культурологічний підхід), у їх структурі виокремлюють: комплекс виховних завдань, які визначають зміст виховної роботи; матеріальну базу, що забезпечує вирішення поставлених задач; виховний процес, спрямований на організацію життєдіяльності дітей, їх усебічний розвиток; суб'єкта виховання як людину певної культури [8, с. 49].

Відомий підхід, згідно з яким виховна система постає як система соціальна, в якій встановлюються порівняно стійкі відносини між людьми

(соціокультурний підхід). У цьому плані її структура характеризується такими компонентами: двома специфічними групами людей (вихованці та вихователі); засоби виховання (навчальна та художня література, наочні посібники, навчальні кінофільми й ін.) і методи навчання; компоненти духовного порядку, які містять знання, ідеї, переконання, цінності тощо, накопичені вихователями та вихованцями [10, с. 18–19]. При розгляді виховної системи як педагогічної категорії (з одного боку, універсальної, а з іншого, – такої, яка не належить до «жорстких» категорій), відстоюється думка щодо гетерогенності (різноманітності) структури, організації її з комплексу взаємопов'язаних блоків (комплексний підхід). У цьому випадку компонентами виховної системи вважаються: цілі, втілені у вихідній концепції (сукупність ідей, для реалізації яких створюється система); діяльність, що забезпечує її розвиток; суб'єкти діяльності, котрі організують систему й беруть участь у її реалізації; відносини, які виникають у діяльності та спілкуванні й інтегрують суб'єктів у певну спільноту; середовище системи, освоєне суб'єктами; управління, яке забезпечує інтеграцію компонентів у цілісну систему та її розвиток [9, с. 47].

Як складова педагогічної системи, виховна система містить (крім виховної) дидактичну систему й систему спілкування. Питання компонентного складу її структури вирішуються, залежно від функції, яку виконують процеси виховання, навчання та педагогічного спілкування (функціональний підхід) [7, с. 365].

Нам імпонує погляд на сутність виховної системи, запропонований Г. І. Сорокою, яка інтерпретує її як упорядковану цілісну сукупність компонентів, які сприяють розвитку особистості учня. Ця загальна здатність сприяння розвитку особистості складається з окремих здатностей, а саме:

- здатності діагностувати розвиток особистості, дитячого і
- педагогічного колективів;
- здатності висувати й обґрунтовувати мету виховної роботи;
- здатності організовувати життєдіяльність співтовариства дітей і

дорослих, максимально сприятливу для самореалізації і самоствердження особистості дитини, педагога і батька;

- здатності інтегрувати зусилля суб'єктів виховного процесу, робити їх більш ефективними;
- здатності створювати в освітній установі та за її межами розливальне середовище, морально сприятливе та емоційно насичене;
- здатності здійснювати науково обґрунтований аналіз сформованості соціально-педагогічної ситуації, отриманих результатів виховної діяльності тощо [11, с. 19].

Виховна система є єдністю не лише загального й особливого, а й одиничного – того специфічного, що властиве конкретному закладу із заданим складом педагогів і школярів, навколишнім середовищем. Коли ж йдеться про те спільне, що притаманне різним виховним системам, мається на увазі не реальна система, а її вихідна теоретична модель.

Згідно з концепцією російської дослідниці Н. Л. Селіванової, в основу виховання покладається його розгляд як управління процесом розвитку особистості завдяки створенню сприятливих для цього умов. За такого підходу виховна система не зводиться до педагогічної системи. З одного боку, вона є психолого-педагогічною системою, а з іншого, – соціально-педагогічною, яка впливає на школярів не тільки як педагогічний фактор (через учителів, уроки, підручники, домашні завдання, виховні години), а й як фактор соціальний (через включеність у навколишнє середовища, відносини, які встановлюються між дітьми, педагогами, батьками, психологічний клімату колективі, який дає змогу об'єднувати дітей і дорослих у межах даного конкретного закладу). Базуючись на такій ідеї, Н. Л. Селіванова доходить висновку, що педагогічна система – більш вузьке поняття, ніж виховна система, але вона складає стрижень останньої [9, с. 46]. Жодна виховна система не може існувати без деякої уніфікації, стандартизації поведінки людей, без відтворення ситуацій, які повторюються, без єдності дій і цілей її суб'єктів.

Разом з тим мірою розвитку системи в різній формі (не обов'язково конфліктній) проявляється незадоволеність окремих індивідів необхідністю підпорядковуватися загальному способу життєдіяльності. Об'єктивно, незалежно від бажання тієї чи іншої людини, в системі створюється механізм відторгнення того, що не вписується в рамки прийнятого. Отже, за деякої умовності можна твердити, що система є належною до тих пір, «поки її ще немає, тобто, поки вона ще не досягнута й є перспективною метою, і вона ж стає недостатньо дієвою, коли повністю створюється». Це відбувається тому, що «мірою упорядкування системи залишається для спонтанних проявів особистості» [9, с. 49].

Прояв і вирішення суперечності між хаосом й упорядкованістю (наприклад, у формі суперечностей між особистістю і системою, між традиціями і новаціями) у виховній системі відрізняється від цих процесів в інших соціальних системах. Виховна система зазвичай розвивається швидше, ніж інші соціальні системи, й ніколи не досягає занадто високих рівнів цілісності. Природність цього явища полягає в тому, що в будь-якому виховному закладі, як і в суспільстві загалом, відбувається доволі швидка зміна поколінь дітей. При цьому кожне нове покоління має відчувати себе суб'єктом розвитку системи, вносити в неї щось своє, нове. Тому розвиток виховної системи детермінований не стільки об'єктивними, скільки суб'єктивними факторами.

Викладені погляди на сутність педагогічної системи та одну з її модифікацій – виховну систему, не є незаперечними. Однак слушність проведеного нами теоретичного аналізу полягає в тому, що не уявляється можливим вести мову про стратегію формування й розвитку особистості без понятійно-термінологічного обґрунтування об'єктів цієї стратегії. Ці об'єкти (система освіти – педагогічна система – виховна система) доволі складні й неоднозначні; за уявної синонімічності, вони мають суттєві відмінності. Виявлення й розкриття цих відмінностей і спрямовані на розробку оптимального забезпечення практичного функціонування таких систем як

чинників успішного формування й розвитку зростаючої особистості.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Афанасьев В. Г. Общество, системность, познание и управление / Афанасьев В. Г. – М. : Изд – во полит, лит., 1981. – 432 с.
2. Берталанфи Л. Общая теория систем – критический обзор / Берталанфи Л. // Исследования по общей теории систем / [общ. ред. В. Н. Садовського и Э. Г. Юдина]. – М. : Прогресс, 1969.
3. Беспалько В. П. Слагаемые педагогической технологи / Беспалько В. П. – М. : Педагогика, 1989. – 192 с.
4. Гершунский Б. С. Философия образования для XXI века (В поиска) практико-ориентированных образовательных концепций), Гершунский Б. С. – М. : Современник, – 1998. – 608 с.
5. Енциклопедія освіти / АПН України; відповід. ред. В. Г. Кремінь. – К. : Юрінком Інтер, 2008. – 1040 с.
6. Кузьмина Н. В. Понятие «педагогической системы» и критерии ее оценки / Кузьмина Н. В. // Методы систематичного педагогического исследования / [под ред. Н. В. Кузьминой]. – М. : Народное образование, 2002. – С. 7– 52.
7. Педагогика: учеб пособие /[под ред. В. А. Сластенина]. – М. : Академия, 2002. – 576 с.
8. Поташник С. М. Управление развитием школы: [пособие для руководителей образовательных учреждений] /С. М. Поташник, В. С. Лазарев. – М. : Новая школа, 1995. – 464 с.
9. Селиванова Н. Л. Синергетический подход к управлению воспитательной системой / Н. Л. Селиванова // Перемены. – 2004. – № 2. – С. 46–57.
10. Сокольников Ю. П. Теория воспитательных пространств / Ю. П. Сокольников. – М. – Белгород : изд.-во Белгород, гос. унта, 1998. – 42 с.

11.Сорока Г. І. Сучасні виховні системи та технології: [навч.- метод, посібник для керівників шкіл, учителів, класних керівників, вихователів, слухачів ІПО] / Ганна Сорока. – Х. : Веста : Вид-во «Ранок», 2002. – 128 с. – (Серія «Управління школою»).

12.Спирин Л. Ф. Анализ учебно-воспитательных ситуаций и решение педагогических задач / Л. Ф. Спирин, М. А. Степинский, М. Л. Фрумкин; [под ред. В. А. Слостенина]. – Ярославль : ЯГПИ им. К. Д. Ушинского, 1974.

13.Трушникова Т. Г. Системный подход в педагогике как инновационная основа формирования образовательного пространства /Т. Г. Трушникова // Человек и образование. – 2006. – № 7. – С. 71– 72.

Проанализированы взгляды на сущность понятий «педагогическая система», «воспитательная система», охарактеризованы структурные компоненты этих систем в контексты различных научных подходов; рассмотрены особенности влияния педагогических и воспитательных систем на формирование и развитие личности.

Ключевые слова: воспитательная система, педагогическая система, структурные компоненты, формирование и развитие личности.

Looks on essence of concepts «pedagogical system», «educate system» are analysed, the structural components of these systems are described in the context of different scientific approaches; the features of influencing of the pedagogical and educate systems on forming and development of personality are considered.
Key words: educate system, pedagogical system, structural components, forming and development of personality.